

Essential and Minimal Requirements for Promoting Modesty Among Youth from a Social Psychology Perspective

Ali Ahmad Panahi^{1✉}

1. Faculty Member of the Research Institute of Hawzah and University. Email: Apanahi@rihu.ac.ir

Article Info

Article type:

Review Article

Article history:

Received: 3 March 2024

Accepted: 1 February 2025

Keywords:

Modesty, Social Norms, Youth, Motivation, Insight, Role Modeling.

ABSTRACT

Internalizing and strengthening the desire for eḥfāf (modesty) and ḥijāb (veiling) within society is a significant goal of cultural, social, and Islamic activities. The primary question of this research is what are the most important strategies for promoting and enhancing modesty and ḥijāb among individuals in society, particularly among young women, and what's the solution to get out of the minimal interest shown by some young women in modesty and ḥijāb? The method used in this study is descriptive-analytical, with an ijtihad-based approach that considers the personality and psychological traits of young women. It examines the cognitive and motivational factors influencing their interest or lack of interest in modesty and ḥijāb. The data collection method is based on reviewing library documents, theoretical studies, and empirical research. By analyzing Islamic teachings related to eḥfāf and ḥijāb, it can be argued that the most effective strategies for increasing and strengthening the desire for modesty and ḥijāb among individuals in society, especially among youth, include: considering the psychological and personality traits of youth, increasing awareness and insight among women and society, respecting cultural norms specific to youth, strengthening psychological and cultural motivation toward modesty, providing role models and role modeling, eliminating barriers to modesty, Implementing comprehensive policies aligned with Islamic culture and values.

Cite this article: Panahi, A., A. (2024). Essential and Minimal Requirements for Promoting Modesty Among Youth from a Social Psychology Perspective. *Islamic Social Studies*, 30 (130), 35-58. <https://doi.org/10.30513/iss.2025.5908.1341>

© The Author(s).

Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

اقتضائات ضروری و حداقلی ترویج عفاف در جوانان از منظر روان‌شناسی اجتماعی

علی احمد پناهی^۱

۱. هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ایران. رایانامه: Apanahi@rihu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

درونی‌سازی و تقویت میل به حجاب و عفاف در آحاد جامعه از اهداف سترگ فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی و اسلامی است. سؤال اساسی پژوهش پیش رو این است که مهم‌ترین راهکارهای ترویج و ارتقاء عفاف و حجاب در افراد جامعه و به‌ویژه در بانوان جوان کدام است و راهکار برون رفت از رغبت حداقلی برخی از بانوان و دختران جوان به حجاب و عفاف چیست؟ روش به کاررفته در این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است و با رویکرد اجتهادی و با ملاحظه ویژگی‌های شخصیتی و روان‌شناختی بانوان جوان، به بررسی عوامل شناختی و انگیزشی آنان در رغبت و یا عدم رغبت به پدیده حجاب و عفاف، پرداخته می‌شود. روش گردآوری داده‌ها، مبتنی بر بررسی اسناد کتابخانه‌ای و نظری و تحقیقات تجربی است. با بررسی و تحلیل آموزه‌های اسلامی مرتبط با حجاب و عفاف، می‌توان ادعا نمود که مهم‌ترین راهکارهای افزایش و تقویت میل به حجاب و عفاف در افراد جامعه و به‌ویژه در جوانان عبارتند از: توجه به ویژگی‌های شخصیتی و روان‌شناختی جوانان، افزایش بصیرت و آگاهی در بانوان و در آحاد جامعه، توجه به هنجارهای فرهنگی و بومی جوانان، تقویت انگیزش و تمایل روان‌شناختی و فرهنگی آحاد جامعه به سوی عفاف، الگو دهی و الگو پردازی، کنترل و حذف موانع عفاف، سیاست‌گذاری جامع و متناسب با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و...

نوع مقاله: ترویجی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۲/۱۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۱/۱۳

کلیدواژه‌ها:

عفاف، هنجار اجتماعی، جوان، انگیزش، بینش، الگوپردازی.

استناد: پناهی، علی احمد. (۱۴۰۳). اقتضائات ضروری و حداقلی ترویج عفاف در جوانان از منظر روان‌شناسی اجتماعی. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۳۰ (۱۳۰)، ۵۸-۳۵. <https://doi.org/10.30513/iss.2025.5908.1341>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

مقدمه

دورهٔ جوانی که از اواخر دههٔ دوم می‌شود و تا اواخر دههٔ چهارم ادامه دارد، از دوره‌های مهم زندگی است (ساتراک، ۲۰۱۱، ص ۱۵-۱۷). اقتضای ارتباط و تعامل مؤثر با جوان، آگاهی از ویژگی‌های این دوره و با راهکارهای ارتباط مؤثر با آنان است. جوانان، دارای ویژگی‌های شخصیتی، اخلاقی، معنوی و روان‌شناختی ویژه هستند. دل جوان، نرم‌تر از قلب کهنسال است^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ص ۲۸۰) و زمینه پذیرش و همراهی در او مضاعف است^۲ (فرید تنکابنی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۳۴۹). جوانان آمادگی بیشتری به دریافت و پذیرش هنجارها و نیکی‌ها دارند^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۹، ص ۲۳۶). عواطف جوانان افراطی و طرز تفکر آنان آرمان‌گرایانه است (دیس، ۱۳۷۵، ص ۱۰۹ و ۱۸۵). جوان، طبع مسرت‌آمیز و زیبایی دارد و توجه به آینده و تفکر دربارهٔ آن او را به حالت شادی و غرور سوق می‌دهد (کوچتکف، ۱۳۶۹، ص ۱۷۵). داشتن روحیهٔ انتقادی، تعارض‌طلبی، زودرنجی، تشخص‌طلبی، هویت‌جویی (قائمی، ۱۳۸۱، ص ۷۲)، نوگرایی و تنوع‌طلبی (قائمی، ۱۳۸۱، ص ۸۳-۷۲) و باریک‌بینی و تیز فهمی، از ویژگی‌های دوره جوانی است. در تعامل با جوانان و به‌ویژه در راستای نهادینه سازی ارزش‌های اسلامی و فرهنگی و باورهای معرفتی، باید به ویژگی‌های شخصیتی، روان‌شناختی و تفاوت‌های فردی و جنسیتی واقف بود. گرچه برخورداری از عفاف و پاکدامنی برای مردان و زنان، در تمام ادیان و ملل و فرهنگ‌ها، مورد ستایش و توصیه قرار گرفته است و رهاورد عفاف و حجاب، افزایش منزلت، مصونیت و کرامت است (مطهری، ۱۳۹۰، ص ۶۹)، باید از راهکارهای صحیح و متناسب با ویژگی‌های شخصیتی و روان‌شناختی جوانان بهره گرفت و باید به راهکارهایی متوسل شد که نتیجه‌بخش باشد و باعث اصلاح کنش‌وری‌های رفتاری و بینشی بانوان و به خصوص بانوان جوان باشد.

باید در در تقویت و ارتقاء عفاف و حجاب، از راهکارهایی بهره گرفت که باعث

۱. قَلْبُ الشَّبَابِ أَرْقَ مِنْ قَلْبِ الشَّيْخِ.

۲. أَوْصِيَكُمْ بِالشُّبَّانِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ أَرْقَى أَفْيِدَةً. إِنَّ اللَّهَ يَعْثُبُ بِشِيرًا وَ نَذِيرًا، فَخَالِفْنِي الشُّبَّانَ وَ خَالِفْنِي الشَّيُوخَ.

۳. علیک بالاحداث فأنهم اسرع الی کل خیر.

افزایش بینش و افزایش انگیزش و بهبود رفتارهای بیرونی آنان بشود؛ زیرا شاکله شخصیتی افراد- که علل و ایجادکننده کنش‌وری‌های درونی و بیرونی آنان است- متشکل از سه ساحت بینشی (آگاهی)، گرایشی (انگیزشی) و کنشی (رفتاری) است (پناهی و جان بزرگی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱-۱۳۲). تا زمانی که هر سه ساحت وجودی انسان اصلاح و تربیت نشود، شخصیت عقیقانه تحقق پیدا نمی‌کند، زیرا ساحت‌های وجودی انسان با همدیگر تعامل وسیعی دارند؛ به گونه‌ای که بینش و شناخت، هم بر گرایش تأثیر وسیع دارد و هم از آن‌ها تأثیر پذیر است (هافمن^۱، ۱۳۹۱، ص ۹ و رایینز و جاج^۲، ۲۰۱۵، ص ۵۲). از چشم‌انداز اسلامی، ساحت شناختی و دانشی که نخستین مرحله و مهم‌ترین عنصر در تحول رفتار است، از اهمیت مضاعفی برخوردار است (جوادی آملی، ۱۳۸۹). ساحت شناختی و معرفتی از مهم‌ترین استعدادهای انسان شمرده می‌شوند (پناهی و جان بزرگی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱-۱۳۲). توانایی بینشی و شناختی که محصول توانایی ذهنی^۳، توانایی‌های ادراکی^۴، هوش، و عقل^۵ و...، محقق می‌شود، از امتیازات منحصر به فرد انسان است و در سایر موجودات وجود ندارد و یا وجود حداقلی دارد (پناهی و جان بزرگی، ۱۳۹۶، ص ۱۳۱). بینش و آگاهی از حیث رتبه‌ای و اهمیت، بر گرایش و رفتار تقدم دارد و اگر دانش و بینش به نحو درست و دقیق در وجود انسان محقق شود، زمینه برای تحوّل گرایشی و رفتاری مهیا شده و بسیاری از رفتارهای انسان اصلاح و تنظیم خواهد شد (سیف، ۱۳۹۳، ص ۱۹۲). از چشم‌انداز اسلامی، یکی از علل و اقتضائات تغییر رفتار، برخورداری از شناخت و آگاهی است. حضرت علی(ع) به کمیل ابن زیاد فرمودند: ای کمیل! شما در هر تلاش و رفتاری نیازمند شناخت و آگاهی هستی^۶ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۱۷۱). اگر دانش و بینش کافی و صحیح در انسان شکل بگیرد، زمینه برای تحول رفتاری ایجاد خواهد شد. امام صادق(ع) تهی بودن از دانش و آگاهی را علل اصلی ناهنجاری‌های بیرونی و رفتاری تلقی نموده و

1. Hofmann
2. Robbins and Judge
3. Intellectual abilities
4. perception
5. nous

۶. یا کمیل! ما من حركةٍ إلّا و أنّت مُحتاجٌ فیها إلى معرفةٍ.

می‌فرماید: کسی که بدون بینش و آگاهی به عملی اقدام می‌کند، مانند کسی است که در مسیر انحرافی قرار گرفته است که سرعت پیمایش، جز دوری (از هدف) بر او نمی‌افزاید^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۳).

اگر بتوانیم عفاف را در آحاد جامعه نهادینه سازیم، جلوه‌های عفاف از قبیل گفتگوی عفیانه، نگاه عفیانه، پوشش عفیانه، آرایش ظاهری عفیانه و...، نیز زمینه تحقق پیدا خواهد کرد. برخورداری از شخصیت و رفتار عفیانه نیز می‌تواند مصونیت اجتماعی، اخلاقی، خانوادگی، معنوی و بهداشت روانی را در پی داشته باشد و کنش‌وری‌های اجتماعی و خانوادگی را مصونیت بخشد (سالاری و همکاران، ۱۳۹۷). در دنیای امروز و با توجه به تغییر و تحولات اجتماعی، حضور گسترده زنان در فعالیت‌های بیرونی و پیشرفت‌های فناوری (فضای مجازی و امکانات الکترونیکی)، اهمیت و نقش عفاف و ارائه راهبردهای تقویت آن، اهمیت مضاعف پیدا نموده است. باید راهکارهایی مطرح شود که قادر باشند توانایی افراد را برای رویارویی با چالش‌ها افزایش دهند (لبین^۲، ۲۰۱۷، ص ۳۰۲).

با تتبع و مطالعه‌ای که در رابطه با پیشینه موضوع انجام گرفت، این نتیجه حاصل شد که کتاب‌ها و مقالات مختلفی در این زمینه و با اهداف مختلف و از چشم‌اندازهای گوناگون، نگارش شده است. برخی از مقالات و کتاب‌ها که ارتباط بیشتری داشت عبارتند از: ۱. رضایی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای به نقش و تأثیر آموزش عفاف و ارزش‌های دینی در مصونیت افراد اشاره نموده است. ۲. کرمی و علم الهدی (۱۳۹۴) به مهم‌ترین شاخصه‌های عفاف در ابعاد کلامی و غیر کلامی اشاره نموده است. ۳. واعظی (۱۳۹۵) به اهمیت عفاف در روابط فردی اشاره نموده و آن را بررسی کرده است. ۴. سالاری‌فر و همکاران (۱۳۹۷) به اهمیت حجاب و عفاف در حوزه‌های مختلف پرداخته و به عوامل شکل‌گیری و آسیب‌های آن به طور مفصل پرداخته است.

در پژوهش پیش رو که از روش توصیفی تحلیلی و رویکرد اجتهادی بهره گرفته شده، تلاش گردیده تا با توجه به ویژگی‌های شخصیتی و روان‌شناختی بانوان جوان، به علل و

۱. الغافل علی غیر بصيرة کالسائر علی غیر الطريق لا یزیدہ سرعة السیر إلا بغداً.

زمینه‌های رغبت و یا عدم رغبت آنان به عفاف و حجاب، پرداخته شود. در این تحقیق تلاش شده از طریق رجوع به آموزه‌های اسلامی و روان‌شناختی و فرهنگی، به این سؤال اساسی پاسخ داده شود که مهم‌ترین راهکارهای تقویت و ارتقاء حجاب و عفاف در آحاد جامعه و به‌ویژه در بانوان جوان چیست.

۱. مفهوم‌شناسی و ارزش‌شناسی عفاف

عفت به معنای حفظ نفس از تمایلات و شهوت نفسانی (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۱۸۰) و به معنای حالتی درونی و نفسانی که زمینه‌گرایش فرد به رفتار مناسب و هم‌تراز با انتظارات شرع مقدس و به‌ویژه در کلام، پوشش و نگاه، فراهم می‌سازد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۵۷۳)؛ از هنجارها و ارزش‌های اسلامی و انسانی است. عفت به معنای خویش‌داری از رفتار جنسی و عاطفی خارج از حدود شرعی و خویش‌داری در برابر هرگونه تمایل افراطی نفسانی و به‌ویژه، خویش‌داری در برابر تمایل‌های جنسی-شهوانی ناهنجار و نامشروع^۱ (راغب اصفهانی، ۱۴۱۴، ص ۵۷۳)، از ضرورت روابط اجتماعی بوده و باعث مصونیت بخشی است. حضرت علی(ع) درباره حقیقت عفت می‌فرماید: عفت، مقاومت در برابر شهوت‌هاست (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۸۴). عفاف در گزاره‌های دینی از جایگاه ویژه برخوردار است. یکی از برجسته‌ترین و شاخص‌ترین ویژگی شخصیتی پرهیزکاران، برخورداری از شخصیت عفیفا^۲ است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۳). قرآن کریم یکی از ویژگی‌های مؤمنان راستین را پاک‌دامنی و عفت می‌داند و می‌فرماید: آنان (مؤمنان) کسانی هستند که خویشان را از بی‌عفتی حفظ می‌کنند^۳ (مؤمنون، ۵). برخورداری از شخصیت و منش عفیفا^۴، باعث مراقبت از رفتارهای بیرونی می‌شود. فردی که شخصیت عفیفا^۴ دارد، راه رفتنش، حرف زدنش، پوشش ظاهریش، نوع نگاه و ارتباطش با دیگران عفیفا^۴ و پرهیزکارانه خواهد بود. کم ارزش انگاری عفاف از عوامل انحطاط اخلاقی، معنوی و اخروی قلمداد شده است^۴ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۷۹). از

۱. الْعِفَّةُ حُصُولُ حَالَةٍ لِلنَّفْسِ تَمْتَنِعُ بِهَا عَنْ غَلَبَةِ الشَّهْوَةِ.

۲. الْمُتَّقُونَ [الْمُؤْمِنُونَ] أُنْفُسُهُمْ عَفِيفَةً... أَعْمَالُهُمْ زَكَاةً وَ... شَهَوَاتُهُمْ مَبْتُغَةً.

۳. وَالَّذِينَ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ.

۴. أَكْثَرُ مَا تَلْبَحُ بِهِ أَمَتِي النَّازِ الْأَجُوفَانِ: الْبَطْنُ وَالْفَرْجُ.

حضرت سلمان(ع) نقل است که فرمودند: وقتی خداوند ارادهٔ هلاکت قومی را داشته باشد حیاء و عفاف را از آنان می‌ستاند^۱ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۶۶). در قرآن کریم عفاف دختران حضرت شعیب(ع) و عدم اختلاط آنان با مردان ستایش شده است (قصص ۲۳- ۲۶). در آموزه‌های دینی افزون بر اینکه به ارزش شناختی ویژه و منزلت خاص عفاف و پاکدامنی توجه شده^۲ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۶۶، به ارزش مضاعف عفاف و حیا در زنان، پرداخته شده است^۳ (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۹۳)، قرآن کریم یکی از ویژگی‌های ممتاز حوریه‌های بهشتی را پاکدامنی و عفاف آنان برشمرده‌اند^۴ (الرحمن، ۷۲ و ۵۶). در اسلام، رعایت عفاف معطوف به همهٔ اعضاء و جوارح انسان شده است. پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: برای هر عضوی از آدمی سهمی از زنا است؛ زنا چشم، نگاه کردن، زنا زبان، سخن گفتن و زنا گوش‌ها، شنیدن حرام است و زنا دو دست، گرفتن (لمس کردن) است؛ و زنا دو پا، رفتن است^۵ (شعیری، بی‌تا: ص ۱۴۵). در قرآن کریم، افزون بر دعوت زن و مرد به رعایت عفاف بصری، به برخی پیامدهای مثبت آن از جمله نیل به زندگی پاکیزه، نیز اشاره شده است^۶ (نور، ۳۱). عدم رعایت عفاف دیداری (به‌ویژه در مردان) زمینه‌ساز شهوت‌پرستی و غلتیدن در آسیب‌های مختلف است^۷ (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۱۸ و شعیری، بی‌تا، ص ۱۴۵). التزام به عفاف بصری، راحتی و آرامش دل^۸ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۶۳) و نیکو شدن کُنش‌ورهای درونی و بیرونی^۹ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۶۴) را به دنبال دارد و

۱. إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا أَرَادَ هَلَكَ عِبْدَ نَزَعَ مِنْهُ الْحَيَاءَ.

۲. الْحَيَاءُ خَيْرٌ كُلِّهِ، الْإِيمَانُ غُزِيَانٌ وَ لِبَاسُهُ الْحَيَاءُ.

۳. الْحَيَاءُ حَسَنٌ لَكِنَّهُ فِي النِّسَاءِ أَحْسَنُ. الْحَيَاءُ حَسَنٌ وَ هُوَ مِنَ النِّسَاءِ أَحْسَنُ.

۴. «فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئُنَّ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَا جَانٌّ»؛ در بهشت زنان زیبایی و پاکدامن است که دست کسی به آنان نخورده. «خَوْرٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ»؛ حورانی در سرابرده‌های خود (مستور از چشم بیگانگان).

۵. لِكُلِّ غَضُوٍّ مِنْ ابْنِ آدَمَ حَظٌّ مِنَ الزَّانَةِ الْعَيْنِ زَانَةُ النَّظَرِ وَ النِّسَاءُ زَانَةُ الْكَلَامِ وَ الْأَذْنَانِ زَانَةُ السَّمْعِ وَ الْيَدَانِ زَانَتَاهُمَا الْبَطْشُ وَ الرَّجُلَانِ زَانَتَاهُمَا الْمَشْيُ.

۶. فَلِ الْمُؤْمِنِينَ يَغْضَوْنَ مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَيْرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ وَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ.

۷. النَّظَرَةُ بَعْدَ النَّظَرَةِ تَزْرَعُ فِي الْقَلْبِ الشَّهْوَةَ وَ كُلِّي بِهَا لِصَاحِبِهَا فِتْنَةً. النَّظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ فَمَنْ تَرَكَهَا خَوْفًا مِنْ اللَّهِ أَغْطَاهُ إِيمَانًا يَجِدُ خَلَاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ.

۸. مَنْ غَضَّ طَرَفَهُ أَرَاحَ قَلْبِهِ.

۹. مَنْ غَفَّتْ أَطْرَافُهُ حَسَنَتْ أَوْصَافُهُ.

همچنین باعث مصونیت از عذاب^۱ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۹۵) و باعث نیل به لذایذ اخروی^۲ (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۷۳) می‌گردد. عدم رعایت هنجارهای اخلاقی و عفت در ملاقات و ارتباط با زنان، بسترگاه غلتیدن در گناهان بزرگ‌تر می‌شود^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۵۰ و نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۲۶۵). از نگاه پیامبر(ص) بهترین زنان کسانی هستند که عقیف و پاکدامن هستند^۴ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۲۴). در تحلیل روان‌شناختی می‌توان گفت که خویش‌داری زن در برابر بیگانه او را گران‌بها می‌کند و باعث مصونیت او از آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی و اخروی می‌شود. عفاف از عوامل حفظ پاکیزگی، منزلت و زیبایی زنان و مردان است^۵ (نور، ۳۰ و نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۲۵۵) است. عفت، عاملی برای سربلندی و احساس کرامت است^۶ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۵۶). رعایت عفاف از عناصر مدیریت و تعدیل قوای شهوانی است^۷ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۵۶). عفاف مردان و به‌ویژه عفاف بصری و کلامی آنان با زنان نامحرم، باعث آرامش دل، مصونیت از محرکات شهوانی و باعث دلدادگی به همسر خویش می‌شود. مردان چشم چران و کم عفاف، تمایل حداقلی به زنان خویش دارند و مکانیزم روانی آنان به طور مرتب زیبایی‌های ظاهری زنان را تداعی و بازخوانی می‌کند و لذا رغبت کمتری به همسر خویش دارند.

۲. راهکارهای تقویت و ارتقاء عفاف در بانوان جوان

با تتبع در آموزه‌های اسلامی و روان‌شناختی و تربیتی و با توجه به ویژگی‌های شخصیتی جوانان و نوجوانان، می‌توان ادعا نمود که توجه به برخی از راهکارهای زیر می‌تواند در تقویت و ارتقاء حجاب و عفاف در بانوان جوان نقش سازنده و اساسی داشته باشد:

۱. مَنْ مَلَأَ عَيْنِيهِ مِنْ امْرَأَةٍ خَرَامًا خَشَاهُمَا اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِمَسَامِيرٍ مِنْ نَارٍ.
۲. مَنْ نَظَرَ إِلَى امْرَأَةٍ فَرَفَعَ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ أَوْغَمَضَ بَصَرَهُ لَمْ يَزِدْ إِلَّا بِهِ بَصَرُهُ حَتَّى يَرْجُوهُ اللَّهُ مِنَ الْخُورِ الْعَيْنِ.
۳. مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يَبِيتُ فِي مَوْضِعٍ نَفْسُهُ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ لَهُ بِمَحْرَمٍ. لَا يَخْلُو بِامْرَأَةٍ رَجُلًا فَمَا مِنْ رَجُلٍ خَلَا بِامْرَأَةٍ إِلَّا كَانَ الشَّيْطَانُ ثَالِثَهُمَا.
۴. خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْغَفِيَّةُ. إِنَّ خَيْرَ نِسَائِكُمْ... الْغَفِيَّةُ... الدَّلِيلَةُ مَعَ بَغْلِهَا الْمُتَزَجَّةُ مَعَ زَوْجِهَا الْحَصَانُ عَلَى غَيْرِهِ.
۵. وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ. صِبَاةُ الْمَرْأَةِ أَنْعَمُ لِحَالِهَا وَ {أَذْوَمُ} لِحَمَالِهَا.
۶. مَنْ اتَّحَفَ الْعَقَّةَ وَالْقَنَاعَةَ خَالَفَهُ الْعَرَّ.
۷. الْعَقَّةُ تُضَعِّفُ الشَّهْوَةَ.

۲-۱. آشناسازی مربیان مرتبط با عفاف با راهکارهای تعامل تأثیر گذار با متربیان

آگاهی و التزام مربیان ترویج حجاب و عفاف در جامعه با اصول و ضوابط آموزشی و تربیتی و با ویژگی‌های مخاطب و به خصوص مخاطبان جوان، از ضرورت‌های اساسی در موضوع ترویج و ارتقاء حجاب و عفاف است. آشنایی مربیان با ویژگی‌های دوره جوانی باعث دقت، واقع‌بینی و ارتباط منطقی با جوانان می‌شود (لی^۱ و همکاران، ۲۰۱۲). آمادگی و مهارت‌های مربیان در ایجاد فضای ارتباطی و عاطفی-روان‌شناختی مناسب، از عوامل مؤثر در شکل‌گیری و تحول شخصیت و ویژگی‌های رفتاری متربیان است (فلاحی^۲ و همکاران، ۲۰۱۴). پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که مهم‌ترین عناصر در تحول رفتارهای برون‌سازی شده متربیان متأثر از شیوه تربیتی مربیان است (رنر^۳، ۲۰۱۲). آشنایی با فرایند و روش‌های تربیت و کاربرست آن در فرایند آموزش و پرورش متربیان، باعث افزایش کارآمدی مربیان در ایجاد تحول و تسهیل فرایند پرورش می‌شود. افرادی که از دانش و مهارت کافی برخوردارند، می‌توانند چالش‌های پیش رو را به فرصت تبدیل کنند (اسپکتور^۴، ۲۰۰۶). بسیاری از روان‌شناسان و متخصصان تعلیم و تربیت، در رابطه با ایجاد تحول در ویژگی‌های آموزشی و تربیتی مخاطب بر موضوعاتی تأکید کرده‌اند که در بین آن‌ها نقش مربیان و شیوه تربیتی و ارتباطی اتخاذ شده، از متغیرهای شاخص در تحقق اهداف تربیتی است (ویلسون^۵ و همکاران، ۲۰۰۷). رادینو^۶ و همکاران، ۲۰۱۳، اذعان می‌کنند که اتخاذ سبک ارتباطی و تربیتی مناسب، می‌تواند پیامدهای مثبت در ویژگی‌های رفتاری و روان‌شناختی جوانان به دنبال داشته باشد. آگاهی از تفاوت‌های ادراکی و فردی و جنسیتی، از ضرورت‌های تعامل سازنده با جوانان است. در آموزه‌های اسلامی افزون بر لزوم رعایت تفاوت‌های جنسیتی^۷ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۱۰) بر لزوم رعایت تفاوت‌های

1. Lee, P. C

2. Falahati

3. Renner, L. M

4. Spector

5. Wilson

6. Raudino, A

۷. لَا تُمْلِكُ الْمَرْأَةُ مِنَ الْأُمْرِ مَا يَجَاوِرُ نَفْسَهَا فَإِنَّ ذَلِكَ أَنْعَمَ لِحَالِهَا وَ أَرْخَى لِبَالِهَا وَ أَدْوَمَ لِحَمَالِهَا فَإِنَّ الْمَرْأَةَ رِيحَانَةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ.

ادراکی و شناختی افراد در ارتباط فرهنگی و تربیتی توصیه گردیده است^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳، ص ۲۲۱). در تعلیم و تربیت و ارتباط با جوانان، باید به آمادگی روان‌شناختی افراد توجه داشت^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۷، ص ۶۰). حضرت علی(ع) یکی از نشانه‌های حکمت و خردورزی را رویگردانی از اموری می‌داند که شرایط مساعد ندارد و فضای روان‌شناختی برای انتقال آن مهیا نیست^۳ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۷۳). مطالعات پژوهشی و تجربی نشان می‌دهد که یکی از راهکارهای ترویج حجاب و عفاف در بین جوانان، تأکید بر جنبه‌های مثبت حجاب، تبیین فلسفه و فواید حجاب، بهره‌گیری از روابط صمیمانه و دوستانه در دعوت بدحجاب‌ها به عفاف و آموزش دقیق محدوده و احکام حجاب به جوانان (فارون حفیظی نافچی و همکاران، ۱۴۰۰). مربیانی که با جوانان تعامل دارند، بایستی از ابزارها و راهکارهایی استفاده کنند که نقش سازنده در جوانان دارد و با ویژگی‌های شخصیتی آنان تراز است. صمیمیت، همدلی، تعامل دوسویه، تکریم، انتقادپذیری، صداقت، خوشرویی، دلسوزی واقعی و... از ویژگی‌هایی است که در تعامل فرهنگی با جوانان نقش سازنده دارد (پناهی، ۱۴۰۲، ص ۱۹۷-۲۰۶).

۲-۲. ایجاد بینش و آگاهی در بانوان جوان و تعیین دقیق محدوده حجاب

دومین راهکار در راستای بسترسازی برای غفاف، ایجاد بینش و معرفت در افراد است. تهی بودن از دانایی و بینش و آگاهی، مهم‌ترین علت ابتلا به ناهنجاری‌ها است. امام صادق(ع) علت اصلی همه ویژگی‌های رفتاری بهنجار و صحیح را برخورداری از بینش و دانش صحیح می‌داند و می‌فرماید: فهمیدم که عمل مرا دیگری انجام نمی‌دهد، پس به کوشش پرداختم؛ دانستم که خداوند بر حال من اطلاع دارد خجالت کشیدم؛ فهمیدم روزی مرا دیگری نخواهد خورد آرامش یافتم؛ و دانستم بالاخره بسوی مرگ می‌روم به همین جهت آماده آن شدم^۴ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۲۲۸). از چشم‌انداز اسلامی،

۱. کَلِمَ النَّاسِ بِمَا يَغْفُونَ. كَلِمَ النَّاسِ عَلَى قَدَرِ عُقُولِهِمْ.

۲. إِذَا تَشَبَّهَتْ الْقُلُوبُ فَأَوْدِعْهُمَا وَإِذَا تَفَرَّتْ فَوَدِّعْهُمَا.

۳. مِنَ الْحِكْمَةِ أَنْ... لَا تَتْرَكَ الْأَمْرَ عِنْدَ الْإِفْتَالِ وَتَطْلُبُهُ عِنْدَ الْإِدْبَارِ.

۴. عَلِمْتُ أَنَّ عَمَلِي لَا يَعْمَلُهُ غَيْرِي فَاجْتَهَدْتُ وَ عَلِمْتُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ مُطَّلِعٌ عَلَى فَاسْتِخْيَاتِي وَ عَلِمْتُ أَنَّ رَزْقِي لَا يَأْكُلُهُ غَيْرِي فَاطْمَأْنَنْتُ وَ عَلِمْتُ أَنَّ أَجْرَ أَمْرِي الْمَوْتُ فَاسْتَعَدَدْتُ.

مهم‌ترین علت سقوط انسان و کجروی او، تهی بودن از شناخت و بینش و یا ابتلا به خطای شناختی (توهم دانایی) معرفی شده است. صریح‌ترین آیه در این زمینه آیه‌ای است که می‌فرماید: آیا خبر دهیم به شما از زیانکارترین افراد در اعمال، زیانکاران کسانی هستند که کوشش آن‌ها به عمل‌های نیکونما ضایع و تباه شد (گمان می‌کردند کار درستی انجام می‌دهند)^۱ (کهف، ۱۰۴). قرآن کریم در آیه دیگری می‌فرماید: همانا بسیاری از جنّ و انس را برای دوزخ آفریدیم، (که سرانجامشان به آنجا می‌کشد، چرا که) آنان دل‌هایی دارند که با آن حقّ را درک نمی‌کنند و چشمانی دارند که با آن نمی‌بینند و گوش‌هایی دارند که با آن نمی‌شنوند، آنان همچون چهارپایان، بلکه گمراه‌ترند، آنان همان غافلانند^۲ (اعراف، ۱۸۰). در این آیه شریفه، علت سقوط و انحراف بسیاری از آحاد جامعه را غفلت و جهالت و تهی بودن از بصیرت معرفی نموده است. در حدیث قدسی نیز خداوند متعال به علت اصلی بسیاری از رفتارها و تصمیم‌های غلط اشاره نموده و می‌فرماید: ای داود، من پنج چیز را در پنج چیز قرار داده‌ام. ولی مردم می‌خواهند آن‌ها را از راه دیگر بدست آورند و قطعاً به آن نمی‌رسند. علم را در گرسنگی و تلاش قرار دادم ولی عده‌ای آن را با سیری و راحتی می‌خواهند ولی نمی‌توانند بیابند. من عزت و شرف را در طاعت خودم قرار دادم ولی آن‌ها می‌خواهند به وسیله خدمت به پادشاه عزّت و شرف را بدست آورند که موفق نمی‌شوند. بی‌نیازی را در قناعت قرار دادم ولی آن‌ها آن را در ثروت جستجو می‌کنند. رضایت و خشنودی خود را در غضب کردن مردم بر نفسشان قرار دادم و حال آن که آنان خشنودی را در رضای هوای نفس طلب می‌نمایند ولی آن را نمی‌یابند. و من راحتی را برای مردم در بهشت قرار دادم، آن‌ها می‌خواهند در همین دنیا راحت باشند که مسلماً راحت نخواهد شد^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۴۵۳). پیامبر

۱. قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا.

۲. ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾ (اعراف / ۱۷۹)

۳. یا داؤد اِیَّی وَضَعْتُ خَمْسَةً فِی خَمْسَةٍ وَ النَّاسُ یَطْلُبُونَهَا فِی خَمْسَةِ غَیْرِهَا فَلَا یَجِدُونَهَا وَضَعْتُ الْعِلْمَ فِی الْجُوعِ وَ الْجَهْدِ وَ هُمْ یَطْلُبُونَهُ فِی الشَّعْرِ وَ الرَّاحَةِ فَلَا یَجِدُونَهُ وَضَعْتُ الْعِزَّ فِی طَاعَتِی وَ هُمْ یَطْلُبُونَهُ فِی خِدْمَةِ السُّلْطَانِ فَلَا یَجِدُونَهُ وَضَعْتُ الْغِنَى فِی الْقَنَاعَةِ وَ هُمْ یَطْلُبُونَهُ فِی کَثْرَةِ الْمَالِ فَلَا یَجِدُونَهُ وَضَعْتُ رِضَا فِی سَخَطِ النَّفْسِ وَ هُمْ یَطْلُبُونَهُ فِی رِضَا النَّفْسِ فَلَا یَجِدُونَهُ وَضَعْتُ الرَّاحَةَ فِی الْجَنَّةِ وَ هُمْ یَطْلُبُونَهَا فِی الدُّنْیَا فَلَا یَجِدُونَهَا.

اکرم (ص) بینش صحیح را بینایی واقعی تلقی نموده و می‌فرماید: کور آن نیست که چشم او کور است؛ بلکه کور آن است که بصیرتش کور است^۱ (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۶۵۶). حضرت علی (ع) بی بصیرتی را عامل لغزش‌ها تلقی کرده و نایبانی ظاهری را بهتر از تهی بودن از بصیرت می‌داند (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۳۵۸). فاصله «بینایی» تا «بینش» بسیار است. گرچه «چشم»، برای تشخیص راه و چاه و دیوار و درّه، هنگام راه رفتن و عبور و مرور است، ولی «راه» که همیشه کوچه و خیابان نیست تا فقط چشم به کار آید! هم «بصر» لازم است، هم «بصیرت»، ولی کدام یک لازم‌تر است؟! هم «کوری» بد است، هم «کور دلی»، اما کدام یک ضایعه‌بارتر و زیان‌آورتر است؟ خلاصه این که در آموزه‌های قرآنی و حدیثی، مهم‌ترین عامل گمراهی غفلت و جهل مرکب (خطای شناختی) و مهم‌ترین عامل هدایت و تحوّل، بصیرت و هوشیاری معرفی شده است. امام صادق (ع) در زیارت اربعین، یکی از حکمت‌های مهم قیام عاشورا و نهضت سالار شهیدان (ع) را اعطای معرفت و بصیرت به مردم و رهایی آنان از جهالت و گمراهی دانسته و می‌فرماید: حسین بن علی (ع)، جان و خون خود را در راه تو داد تا بندگان تو را از جهل نجات دهد و آن‌ها را از سرگردانی ناشی از ضلالت و گمراهی برهاند^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۸، ص ۳۳۱). بینش و معرفت کافی نسبت به عفاف، باعث مصونیت از رفتارهای ناهنجار می‌گردد. وقتی آحاد جامعه (چه مرد و چه زن) به آثار معنوی اجتماعی، بهداشتی، اخلاقی و روان‌شناختی عفاف، آگاهی و بصیرت پیدا نمایند (سالاری و همکاران، ۱۳۹۷) قطعاً مراقبت بیشتری از کنش‌وری‌های بیرونی و درونی خویش خواهند داشت. آگاهی به فلسفه احکام شرعی، فلسفه و حکمت عفاف، آگاهی به آثار و پیامدهای مثبت عفاف و پاکدامنی و آگاهی از پیامدهای منفی بی‌عفتی (پیامدهای خانوادگی، زیستی اجتماعی، تربیتی، معنوی و اخروی)، زمینه‌ساز تحول شخصیتی و رفتاری بهنجار و عقیفانه خواهد شد. آگاهی و بصیرت نسبت به ثبت همه گُشورهای نیک و بد انسان در پرونده او (مدثر، ۳۸) باعث تحول منشی و رفتاری می‌گردد.

وقتی آحاد جامعه به این معرفت و دانش برسند که رویگردانی از معرفت توحیدی

۱. لیسن الأعمی من یغی بصره، إنّما الأعمی من نغی بصیرته.

۲. بذل مُهْجَتِهِ فیک لیسْتَنْقِذَ عِتَادَکَ مِنَ الْجَهَالَةِ وَ خِیرَةِ الْمَلَالَةِ.

باعث سرگردانی و کجروی و غلتیدن در کمینگاه گمراهان و اغواگران خواهد شد (زمر، ۲۲ و زخرف، ۳۶) و رویگردانی از دستورات خداوند، زمینه‌ساز آسیب‌های مختلف و غلتیدن در زندگی سخت (طه، ۱۲۴) خواهد شد، قطعاً رفتارها و منش‌های خود را اصلاح خواهند نمود. زیرا هیچ فرد خردمندی با دست خویش خود را به هلاکت اندازد و به سوی خطر درناک و گسترده نمی‌رود. انسانی که از اندیشه توحیدی برخوردار است، همواره خود را در محضر خداوند می‌بیند و چتر نظارتی و حسابگرانه پروردگار را احساس می‌کند و لذا لحظه‌ای در غفلت فرو نمی‌رود. این باور و معرفت توحیدی باعث می‌شود تا انسان احساس توانایی و حمایت کرده و در مقابل چالش‌ها و گرفتاری‌های زندگی، با صلابت و اراده قوی برخورد نماید و دستورات الهی را گردن نهد.

باید به بانوان جوان این آگاهی را داد که آراستگی به عفت و پاکدامنی زمینه‌ساز افزایش عزت و کرامت است و انسان را در رابطه با آسیب‌های مختلف، مصونیت می‌بخشد^۱ (لیثی، ۱۳۷۶، ص ۲۰۸ و آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۵، ص ۴۶۲). باید به جوانان و آحاد جامعه گوشزد کرد و تبیین نمود که رعایت عفت در خانواده و در جامعه، باعث سلامت و استواری اعضای خانواده و باعث تقویت اعتماد متقابل زوجین است^۲ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۴۰۵) و رضایت زناشویی را در خانواده افزایش می‌دهد و خیانت جنسی را کاهش می‌دهد.

لذا مهم‌ترین راهکار برای ترویج عفاف، آگاهی بخشی به زنان و مردان و افزایش معرفتی دینی و توحیدی آنان است. باید با روش‌های خردمندانه و عالمانه در راستای اقناع اندیشه زنان و مردان گام برداشت و دانش آنان را فزونی بخشید و باورهای معرفتی آنان را تقویت نمود. باورهای معرفتی افزون بر این که باعث اصلاح راهبردهای اصلی در حیات دنیوی است، باعث سلامت و امنیت روانی نیز بوده و زمینه‌ساز تحول رفتاری در انسان است (کونین، ۳، ۲۰۱۰، ص ۳۹۳-۴۰۰). پژوهش‌های مختلف حکایت از نقش بسیار باورهای

۱. من أتلف العفة... حاله العز. نَمَزَةُ الْعِفَّةِ الصَّبَاطَةُ.

۲. وَ اكْفُفْ عَلَيْهِنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ بِحِجَابِكَ يَا هُنَّ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحِجَابِ أَتْبَى عَلَيْهِنَ (فَإِنَّ شِدَّةَ الْحِجَابِ خَيْرٌ لَكَ وَلَهُنَّ مِنَ الْإِثْبَابِ) وَلَيْسَ خُرُوجُهُنَّ بِأَشَدَّ مِنْ دُخُولِ مَنْ لَا يُوَقِّفُ بِهِ عَلَيْهِنَ.

معرفتی در بهبود رفتارهای بیرونی و ویژگی‌های اخلاقی دارد (دی مامانی، تاجمن و دوئرت^۱، ۲۰۱۰، ص ۳۴۸-۳۵۷). همچنین در راستای ایجاد بینش، بایستی محدوده و چارچوب حجاب را به خوبی تبیین نمود. چه بسا عدم تعیین محدوده حجاب واجب، باعث سردرگمی افراد شده و نسبت به این واجب الهی، اطمینان خاطر پیدا نکنند. وقتی دربارهٔ محدودهٔ حجاب، آراء مختلف وجود داشته باشد، ممکن است این ذهنیت ایجاد شود که بحث حجاب دلیل محکمی ندارد و سلیقه‌ای است.

۲-۳. تقویت انگیزش و میل درونی افراد به سوی عفاف با روش‌های مختلف

سومین راهکار پیشنهاد و اساسی در نهادهای سازی و التزام افراد جامعه به عفاف، تقویت انگیزه‌های درونی و تمایلات قلبی آنان است. برخورداری از انگیزه کافی از عوامل اساسی در نیل به هدف و تلاش در راستای رسیدن به آن است (رابینز، ۲۰۱۵، ج ۱، ص ۲۰۱ و ۲۰۲). در راستای تقوید انگیزه می‌توان از راهکارهای مختلف بهره گرفت. در رویکرد شناختی^۲، باور بر این است که اندیشه‌های فرد و بینش او، سرچشمهٔ انگیزش او هستند. مهم‌ترین عوامل در شکل‌گیری گرایش بهنجار، اصلاح بینش (لندی، ۱۹۸۷، ص ۲۸)، وعده پاداش‌های مادی و معنوی (رابینز، ۲۰۱۵، ج ۱، ص ۲۰۷-۲۵۰)، ترسیم اهداف، ایجاد انتظارات مثبت و بهره‌گیری از مشوق‌های کلامی و غیر کلامی است (سیف، ۱۳۹۳). همچنین بهره‌گیری بجا، متناسب و توانمند از اصل تشویق^۳ و تنبیه^۴ از عناصر مهم در برانگیختن افراد به سوی اهداف و وسیله‌ای برای تقویت و تکرار رفتارهای مطلوب است. روان‌شناسان، به‌ویژه روانشناسان رفتارگرا (مثل اسکینر و پاولف)، روش‌های متنوع و گوناگونی را برای نیل به این هدف در نظر گرفته‌اند. در گزاره‌های دینی افزون بر توصیه به این روش تربیتی (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۴۳۰-۴۳۱) به فواید و اهمیت آن نیز اشاره شده است. حضرت امیرالمؤمنین (ع) در رابطه با نقش تشویق در ایجاد انگیزه و افزایش فراوانی رفتار مطلوب، می‌فرماید: همواره از افراد فعال ستایش کن و کارهای مهمی را که انجام

1. De Mamani, A. G., Tuchman, N., & Duarte, E. O.

2. cognitive approach

3. Encouragement

4. Punishment

داده‌اند بر شمار؛ زیرا یادآوری کارهای ارزشمند آنان، شجاعان را بر می‌انگیزاند و ترسوها را به تلاش وامی‌دارد^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۳، ص ۶۰۵). همچنین آن حضرت در یکی از حکمت‌های نهج البلاغه درباره جایگاه تشویق و تنبیه در اصلاح رفتار می‌فرماید: همانا خداوند پاداش (تشویق) را بر اطاعت و کیفر (تنبیه) را بر نافرمانی قرار داد تا بندگان را از عذابش برهاند و به سوی بهشت رهنمون گردد^۲ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۵۳۹). در آموزه‌های دینی به نکته دقیقی اشاره شده و آن اینکه می‌توان به واسطه تشویق نیکوکاران، به تنبیه خطاکار و افراد تبیل پرداخت و با یک محاسبه دقیق و با یک تیر دو نشان زد (با انجام یک رفتار به تشویق نیکوکار و تنبیه بدکار پرداخت). حضرت علی(ع) در این رابطه می‌فرماید: با پاداش دادن (تشویق) به نیکوکار، به تنبیه و آزار خطا کار اقدام کن^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۴۴). تشویق و تنبیه دو ابزار اساسی برای اصلاح و بهبود رفتار است که بایستی بجا و سنجیده و متناسب با شرایط مخاطب و متناسب با رفتار، مورد استفاده قرار گیرد. هر گونه سهل انگاری و یا تندروری در استفاده از راهبرد تشویق و تنبیه ممکن است پیامدهای زیان باری را در پی داشته باشد. باید در کاربرد تشویق و تنبیه به اقتضانات اخلاقی و روان‌شناختی و تربیتی آن توجه جدی داشت. مهم‌ترین اقتضانات کاربرد تشویق و تنبیه در اصلاح رفتار و افزایش گرایش عبارتند از: رعایت تفاوت‌های فردی، تعلق تشویق و تنبیه به رفتار و نه به شخصیت فرد، هم ترازی میان تشویق و تنبیه و نوع رفتار، قاطعیت در اجرا و اجتناب از پرخاشگری، تبیین علل تشویق و تنبیه و فوریت در تشویق و تنبیه (پناهی، ۱۳۹۷). آگاهی بخشی به فواید عفاف (از قبیل افزایش منزلت اجتماعی، مصونیت از تعرض، افزایش سلامت روان، استحکام روابط زناشویی، مصونیت از انحرافات اخلاقی، رشد معنوی و نیل به سعاد اخروی و...) باعث تشویق و افزایش انگیزش بانوان و مردان به سوی عفاف خواهد شد (سالاری و همکاران، ۱۳۹۷). همچنین تشویق کلامی، اجتماعی و مادی افراد عفیف (از قبیل دادن امتیازات اداری و اجتماعی به آنان، تکریم آنان، جذب آنان در پست‌های اداری و آموزشی، معرفی عفاف به‌عنوان یک

۱. وَاصِلٌ فِي حُسْنِ الثَّنَاءِ عَلَيْهِمْ وَتَغْدِيدِ مَا أَتَى ذُو الْبَلَاءِ مِنْهُمْ فَإِنَّ كَثْرَةَ الذِّكْرِ لِحُسْنِ فِعَالِهِمْ تَهْرُ الشُّجَاعَ وَتُخْرِضُ النَّكَّالَ.

۲. إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَضَعَ الثَّوَابَ عَلَى طَاعَتِهِ وَالْعِقَابَ عَلَى مَعْصِيَتِهِ ذِيَادَةً لِعِبَادِهِ عَنْ نَقْمَتِهِ وَحِيَاثَةً لَهُمْ إِلَى جَنَّتِهِ.

۳. الرُّجْرُ الْمُسَيءَةُ يَفْقَوَابُ الْمُحْسِنِينَ.

ارزش اخلاقی در جامعه و تقویت رفتارهای عفیفا نه در آحاد جامعه (...) می‌تواند در افزایش انگیزش و تمایل قلبی افراد به رفتارهای عفیفا نه افزایش پیدا کند. تنبیه و مذمت اجتماعی و کلامی افراد نابهنجار و محرومیت آنان از برخی خدمات رفاهی و اجتماعی نیز می‌تواند باعث تقویت رفتارهای عفیفا نه بشود. نکته مهم در این رابطه پرهیز از رفتارهای متناقض و پرهیز از رفتارهای عوام‌فریبانه و سطحی‌نگرانه است. مثلاً نباید از افراد بی‌عفاف و بدحجاب در هیچ‌جا تشویق و تکریم صورت گیرد و نباید به بهانه‌های سیاسی و مقطعی آنان را تکریم نمود. زیرا باعث بی‌اعتمادی و تناقض در افکار و رفتار مردم خواهد شد. گاهی در سریال‌های تلویزیونی نقش‌های اصلی و مثبت به افراد کم‌حجاب داده می‌شود و نقش‌های منفی به افراد عقیف و باحجاب و با این روش، به طور ناهوشیار نگرش مردم به عفاف را تضعیف نموده و منزلت عفاف را کاهش می‌دهند.

۴-۲. الگودهی و الگوسازی برای آحاد جامعه و به‌ویژه نسل جوان

به منظور تسهیل و تحقق بخشی به رفتار بهنجار، عنصر الگودهی و الگوسازی می‌تواند نقش سازنده و مهمی داشته باشد زیرا مهم‌ترین یادگیری‌های انسان، یادگیری مشاهده‌ای^۱ و الگویی^۲ است. این روش در سرتاسر زندگی و ابعاد مختلف آن کاربرد دارد. الگو در لغت به معنای طرح، سرمشق، نمونه، مثال، مدل و غیره آمده است (دهخدا، ۱۳۷۲ ج ۲، ص ۲۷۷۹)، اما در اصطلاح و در علوم گوناگون به معانی متفاوت و البته نزدیک به هم آمده است. در حوزه تعلیم و تربیت، معنای اصطلاحی الگو بر معنای لغوی آن منطبق است و به طرح و نمونه یا مدلی از شکل یا اشیا یا موردی از رفتار اطلاق می‌شود. در مورد انسان نیز، الگو به شخصیتی گفته می‌شود که به دلیل دارا بودن برخی خصوصیات، شایسته تقلید و پیروی است (قایمی مقدم، ۱۳۸۲، ص ۲۵-۳۷).

۴-۳. تربیت الگویی جلوه‌های مختلفی دارد که مهم‌ترین آن عبارتند از:

۴-۳-۱. الگودهی

مقصود از الگودهی، ارائه الگوی مثبت و حقیقی است، که خود بر دو نوع است:

1. Observational learning
2. Modeling method

۱- گاهی شخص تلاش می‌کند که خودش برای افراد جامعه الگو باشد. رفتار و منش و معتقدات الگو باید از ناحیه تعالیم آسمانی و یا اندیشمندان فرهیخته تأیید و حمایت شود و مورد پذیرش مردم نیز باشد. امام صادق(ع) به پیروان خود می‌فرماید: با غیر کلام و زبان خود، مردم را به دین الهی دعوت کنید، تا مردم، تقوی، نماز و کارهای خیر را در رفتار شما ببینند، این باعث دعوت آنان می‌شود^۱ (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۳، ص ۲۰۲). در این روش، هر مقدار شعار با عمل و رفتار مطابقت داشته باشد تأثیرش بیشتر است. امیرمؤمنان(ع) می‌فرماید: ای مردم، به خدا قسم شما را به طاعتی ترغیب نمی‌نمایم جز اینکه خود با عمل به آن از شما پیشی می‌گیرم، و از گناهی باز نمی‌دارم مگر اینکه قبل از شما از آن باز می‌ایستم^۲ (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۲۵۰).

۲- گاهی، افراد دیگری را که جنبه الگویی دارند، معرفی می‌کند؛ کسانی که هم اکنون یا در گذشته زندگی می‌کرده‌اند؛ برای مثال قرآن به مسلمانان می‌گوید: پیامبر خدا، برای شما الگوی شایسته‌ای است^۳ (احزاب، ۲۱). همچنین در آیه دیگری می‌فرماید: برای شما سرمشق خوبی در زندگی ابراهیم و کسانی که با او بودند وجود داشت^۴ (ممتحنه، ۴). در این روش، فردی که دارای ویژگی‌های شخصیتی و رفتاری قابل قبول است و برای مردم نیز به طور نسبی شناخته شده است، به عنوان الگو و اسوه معرفی می‌شود و به پیروی از آن ترغیب می‌شوند. همچنین در روایات معصومین(ع) حضرت زهرا(س) به عنوان الگوی انسان‌ها معرفی شده است^۵ (طوسی، ۱۴۱۱، ص ۲۶۸). در قرآن کریم، حضرت مریم(س) به عنوان الگوی عفاف و پاکدامنی معرفی شده است^۶ (تحریم، ۱۲).

۴-۳-۲. الگوبرداری

الگوبردازی شیوه الگویی دیگری است که از قوه خیال و الگوی فرضی بهره

۱. کُونُوا دُعَاةَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ الْمَسِيئَةِ، لِيَرْوَا مِنْكُمْ الْوَزْعَ وَالْإِجْتِهَادَ وَالصَّلَاةَ وَالْخَيْرَ، فَإِنَّ ذَلِكَ دَاعِيَةٌ.
۲. أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي وَاللَّهِ مَا أَحْتُمُّ عَلَى طَاعَةٍ إِلَّا وَأُسَيِّفُكُمْ إِلَيْهَا وَلَا أَتَّهَكُم عَنْ مَغْصِبَةٍ إِلَّا وَأَتْنَاهِي قِبَلَكُمْ عَنْهَا.
۳. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب/ ۲۱).
۴. «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ» (ممتحنه/ ۴).
۵. امام زمان(عج) فرمودند: وَ فِي ابْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ(ص) لِي أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ؛ فاطمه دختر رسول خدا(ص) برای من اسوه و الگویی نیکوست.
۶. وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَيْنَا فَرْجَهَا.

می‌گیرد. برای مثال، قرآن برای مؤمنان الگوپردازی می‌کند؛ می‌گوید: ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿۵﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿۶﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ﴿۷﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿۸﴾ مؤمنان رستگارند، آنان که در نمازشان خشوع دارند، از لغو و بیهوده روی گردانند، زکات می‌پردازند، دامن خود را از بی‌عفتی حفظ می‌کنند و... (مؤمنون، ۱-۵). همچنین می‌توان از فرمایش حضرت علی(ع) نیز در خطبه‌ای که در رابطه با مسائل تربیتی بیان فرموده، به الگو پردازی استنباط نمود. گرچه برخی از اندیشمندان نظر دیگری دارند و معتقدند که مراد حضرت در این روایت شریف، فرد خاصی است. حضرت در آن خطبه می‌فرماید: در گذشته، مرا برادری بود که در راه خدا برادری‌ام می‌نمود. تُحَرِّدِي دُنْيَا در دیده‌اش، وی را در چشم من بزرگ می‌داشت، و شکم بر او سلطه نداشت. پس آنچه نمی‌یافت، آرزو نمی‌کرد و آنچه را می‌یافت، فراوان به کار نمی‌برد. بیش‌تر روزش را خاموش می‌ماند، و اگر سخن می‌گفت، گویندگان را از سخن باز می‌داشت و تشنگی پرسندگان را فرو می‌نشاند. افتاده بود و در دیده‌ها ناتوان، و به هنگام کار، چون شیر بیشه و مار بیابان. تا نزد قاضی نمی‌رفت، حجت نمی‌آورد و کسی را که عذری داشت، سرزنش نمی‌نمود تا عذرش را می‌شنید. از درد شکوه نمی‌کرد، مگر آن گاه که بهیود یافته بود. آنچه را می‌کرد، می‌گفت و بدانچه نمی‌کرد دهان نمی‌گشود. اگر با او جدال می‌کردند، خاموشی می‌گزید و اگر در گفتار بر او پیروز می‌شدند، در خاموشی مغلوب نمی‌گردید. بر شنیدن حریص‌تر بود تا بر گفتن،... (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۵۲۶).

۵. تأمین نیازهای ذاتی و روان‌شناختی بانوان و مردان

تأمین نیازهای روان‌شناختی و ذاتی افراد، باعث بهنجار سازی و تعدیل منش و رفتار آنان خواهد شد. برخی از نیازها و ویژگی‌های زن و مرد ذاتی است و نمی‌توان آنرا حذف نمود و مقتضای شکل‌گیری نظام احسن اجتماعی و خانوادگی است. می‌توان ادعا نمود که از نگاه اسلامی، جلوه‌گری و خودنمایی و دلبری کردن از ویژگی‌های ذاتی زنان است^۱ (احزاب، ۳۳: نور، ۶۰ و حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۶۴) و شاید این ویژگی برای

۱. وَلَا تَبْرَحْنَ تَبْرِجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى. غَيْرَ مُتَّبِعَاتٍ بِزِينَةٍ. خُلِقَتِ الْمَرْأَةُ مِنَ الرِّجَالِ وَإِنَّمَا هُمُهَا مِنَ الرِّجَالِ.

شکل‌گیری نظام خانواده و روابط همسری محبت‌آمیز، ضروری باشد. در آموزه‌های اسلامی نیز جلوه‌گری و خودنمایی و دلبری زنان، پذیرفته شده و برای ایجاد تعادل و بهنجار سازی آن، حیا و عفاف ذاتی را برای زنان تعبیه کرده‌اند. اگر ویژگی تبرّج و عفاف به طور نظام‌مند رشد و مدیریت شوند، نتیجه‌اش پاکدامنی و شکل‌گیری یک چارچوب عقیقانه و پاک در روابط اجتماعی و خانوادگی برای بانوان خواهد شد.

شهید مطهری درباره آثار خودآرایی و اختصاص آن به زنان می‌گوید: علت اینکه در اسلام دستور پوشش اختصاص به زنان یافته است، این است که میل به خودنمایی و خودآرایی مخصوص زنان است. این زن است که به حکم طبیعت خاص خود، می‌خواهد دلبری کند و مرد را دلباخته و در دام علاقه خود اسیر کند، انحراف تبرّج و برهنگی از انحراف‌های مخصوص زنان است و دستور پوشش هم برای آنان مقرر گردیده است (مطهری، ۱۳۷۹، ج ۱۹، ص ۴۳۶).

بهترین راهبرد این است که گرایش ذاتی و درونی زنان به دلبری و جلوه‌گری را در نظام خانواده و به نحو حلال و یا در محیط‌های زنانه و در شرایط مناسب تأمین و برآورده نمود تا تعادل شخصیتی و رفتاری در آنان تحقق پیدا کند.

روابط فرا زناشویی (خیانت زناشویی)^۱ به معنای داشتن رابطه جنسی یا به معنای داشتن رابطه عاطفی و دوستانه ناهنجار و پنهانی با فرد دیگری به‌جز همسر (گیتار^۲ و همکاران، ۲۰۱۶ و فیف^۳ و همکاران، ۲۰۱۳ به نقل از یوسفی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۴۷-۶۴) در برخی موارد می‌تواند از پیامدهای عدم تأمین نیازهای زنان در روابط همسرانه و از راه حلال باشد. دزدگی زناشویی^۴ نیز از چالش‌های مهم در روابط خانوادگی و زناشویی است که معمولاً به دنبال عدم التزام به هنجارهای اخلاقی - جنسی (عفت در رابطه با جنس مخالف) توسط زوجین به وجود می‌آید. به طور طبیعی وقتی زن و مرد به تشکیل خانواده اقدام می‌کند انتظارات (واقعی یا غیر واقعی) و خواسته‌هایی دارد که چه بسا با ناکامی روبرو می‌شود و در نتیجه

1. Infidelity

2. Guitar, A. E

3. Fife, S. T

4. marital burnout⁷

ممکن است با دلزدگی زناشویی (سرخوردگی، عدم صمیمیت، عدم دلبستگی عاطفی، سردی روابط و...) مواجهه پیدا کند (اولادی^۱، ۲۰۱۱ به نقل از مهدویان فرد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۲۲-۱۳۷) دلزدگی زناشویی به معنای کاهش تدریجی دلبستگی عاطفی، کاهش علاقه، عدم لذت از همسر، و ایجاد یک حالت فرسودگی جسمی، هیجانی و روانی (خدابخشی و همکاران^۲، ۲۰۱۴، ص ۱۷۵-۱۸۲) منجر به فرسودگی جسمی، روان‌شناختی، کاهش هیجان و انگیزه و... در همسران شده و ادامه زندگی را سخت و طاقت فرسا می‌کند. بی‌مبالاتی در رعایت عفاف مضافاً بر اینکه متأثر از ضعف پرهیزکاری است، می‌تواند در شرایطی که نیازهای جنسی-عاطفی زوجین تأمین نمی‌شود، افزایش یابد.

افرادی که رضایت زناشویی دارند، گرایش بسیار محدودی به تنوع طلبی جنسی (بی‌عفتی) با افراد دیگر دارند و آسیب‌های جنسی در آنان بسیار کم است (مارک^۳ و همکاران، ۲۰۱۱، ص ۹۷۱-۹۸۲). اسلام به زنان و مردان دستور داده که نیازهای جنسی همسر خویش را به گونه‌ای مطلوب برآورده نمایند و آنان را به لحاظ لذت‌بری‌های زناشویی اشباع سازند. امام صادق(ع) می‌فرماید: بهترین زنان شما کسی است که چون با همسرش خلوت کند، جامه حیا از تن به در کند و چون بپوشد و همراه او شود، زره حیا را بر تن کند^۴ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵ ص ۳۲۴). حضرت امام صادق(ع) بهترین زن را کسی می‌داند که در خلوت‌های همسرانه به دلبری‌های زنانه و عاشقانه توجه مناسب داشته باشد و از این راه افزون بر تأمین نیازهای ذاتی خویش، نیازهای عاطفی و جنسی همسر خویش را نیز تأمین کرده و بستر را برای رفتارهای عقیفانه فراهم سازد.

نتیجه‌گیری

از تتبع و ژرف‌اندیشی در آموزه‌های اسلامی و علوم اجتماعی و از مطالعات میدانی می‌توان ادعا نمود که:

۱. برخورداری از دانش و بینش، از مهم‌ترین و نخستین علل و عناصر در فرایند تحول

1. Oladi, Z

2. khodabakhshi, K, A., et al

3. Mark K. P

۴. خَيْرُ نِسَائِكُمُ الَّتِي إِذَا خَلَّتْ مَعَ زَوْجِهَا خَلَعَتْ لَهُ دِزْعَ الْخِيَاءِ وَإِذَا لَبِسَتْ لَبِسَتْ مَعَهُ دِزْعَ الْخِيَاءِ.

رفتاری و شخصیتی است.

۲. ویژگی‌های گرایشی و رفتاری انسان متأثر از دانش و بینش او می‌باشد و ساحت بینشی و دانشی انسان بر همه رفتارها و گرایش‌های انسان سایه افکنده است.

۳. بین ساحت‌های بینشی (دانشی)، گرایشی و کنشی انسان، تعامل دوسویه و چند سویه وجود دارد.

۴. ظرفیت‌های روان‌شناختی افراد متفاوت است و برخی در ساحت بینشی قوی و برخی در ساحت گرایشی قوی هستند.

۵. بینش، گرایش و الگوهای رفتاری، بیشترین تأثیر را در تحول رفتار انسان دارند.

۶. بیشترین یادگیری انسان، متأثر از یادگیری مشاهده‌ای و الگوهای ادراک شده است.

۷. باید در الگو دهی و الگوزدایی، به اقتضائات و شرایط و ضوابط و تهدیدهای آن کاملاً آگاه و واقف بود و الگوهای محبوب و قابل پذیرش و جامع را معرفی نمود.

۸. موضوع عفاف و حجاب یک موضوع تربیتی و یک فرایند دامن‌دار است و در ساحت‌های مختلف (از جمله در کتاب‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها، ادارات، رسانه‌ها، فیلم‌ها، قوانین کشور و...) گنجانده شده و باید آموزش و ترویج شود.

۹. برخورد مقطعی و احساسی و هیجانی و سطحی نگرانه با موضوع عفاف و حجاب، باعث افزایش بی‌عفتی و بی‌حجابی خواهد شد.

۱۰. امروزه متأسفانه، کمتر به عفاف درونی و شخصیتی و عفاف دل توجه می‌شود و عمده تبلیغات معطوف به حجاب و پوشش ظاهری بوده و کمتر قرین موفقیت بوده است. به‌عنوان مثال در رسانه ملی و در همایش‌ها و سایر مراکز، برخی از زنان از پوشش و حجاب ظاهری برخوردارند ولی از عفاف تهی هستند و راه رفتنشان، سخن گفتنشان، ارتباط با بیگانه و سبک تعامل آنان با مردان نامحرم، بسیار ناهنجار و تهی از عفاف و حیای اخلاقی است.

۱۱. عدم رعایت عفت و هنجارهای اسلامی در رابطه با حجاب و پوشش، می‌تواند زمینه‌تزلزل در خانواده و روابط همسرانه را گسترش دهد؛

۱۲. رعایت عفت و پاکدامنی در جامعه، باعث امنیت روانی و امنیت اخلاقی آحاد

جامعه است و بستر مناسبی برای تربیت نسلی مؤمن و متعهد، می‌باشد؛

۱۳. رعایت عفت و پاکدامنی باعث استحکام خانواده‌ها و روابط همسرانه است و زمینه خیانت زناشویی و سردمزاجی زنان و مردان کاهش می‌دهد و یا به حداقل می‌رساند؛

۱۴. عدم رعایت عفاف و حجاب در بستر جامعه و در روابط اجتماعی، می‌تواند زمینه‌ساز خیانت جنسی و دلزگی زناشویی را گسترش دهد و بنیان خانواده را را سست نماید؛

۱۵. عواقب و آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی و معنوی سهل‌انگاری در عفاف و حجاب، معطوف به همه افراد جامعه خواهد بود و لذا کسی حق ندارد این هنجار اجتماعی و الهی و ارزشی را نادیده بگیرد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۲. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین. (۱۳۶۶). شرح آقا جمال خوانساری بر غرر الحکم و درر الکلم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه. قم: انتشارات جامعه مدرسین.
۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴). تحف العقول. قم: جامعه مدرسین.
۵. پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). نهج الفصاحه. تهران: دنیای دانش.
۶. پناهی، علی‌احمد. (۱۴۰۰). نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. پناهی، علی‌احمد. (۱۴۰۲). سبک فرزند پروری با رویکرد اسلامی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۸. پناهی، علی‌احمد. (۱۳۹۷). اقتضائات اخلاقی کاربرد تشویق و تنبیه در پرورش فرزند از دیدگاه اسلام، فصلنامه علمی-ترویجی در حوزه اخلاق، سال هشتم، (۵۲)، ص ۳۱-۵۴.
۹. پناهی، علی‌احمد؛ جان‌بزرگی، مسعود. (۱۳۹۶). روان‌شناسی زن و مرد. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۰. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم. ج ۱. قم: دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، قم: اسراء.
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، قم: آل‌البیت (ع).
۱۳. حفیظی نافچی، فاروق؛ بقایی سرابی، علی؛ جمشیدیها، غلامرضا. (۱۴۰۰). بررسی علل جامعه‌شناختی

- بدحجابی. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، سال ۲۷، (۱۲۳)، ص ۵۹-۸۹.
۱۴. دبس، موریس. (۱۳۷۵). از بلوغ چه می‌دانم، ترجمه حسن صفاری، تهران: علمی.
۱۵. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۲). لغت‌نامه، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۶. دیلمی، حسن بن محمد. (۱۴۱۲). إرشاد القلوب إلى الصواب (للدیلمی). قم: الشریف الرضی.
۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق)، مفردات ألفاظ القرآن. بیروت: دارالقلم.
۱۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۴). المفردات فی غریب القرآن. قم: دارالقلم.
۱۹. سالاری محمدرضا و همکاران (۱۳۹۷). درآمدی بر مبانی و روش‌های روان‌شناختی - تربیتی عفاف و حجاب. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۰. سیف، علی‌اکبر، (۱۳۹۳) روان‌شناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش. تهران: دوران.
۲۱. شریف الرضی، محمد بن حسین، (۱۴۱۴) نهج البلاغه (للصبحی صالح). قم: هجرت.
۲۲. شعیری، محمد بن محمد. (بی‌تا). جامع الأخبار (لشعیری). نجف: مطبعة حیدریه.
۲۳. فرید تنکابنی، مرتضی. (۱۳۶۸). الحدیث (روایات تربیتی). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلام.
۲۴. قائمی مقدم، محمدرضا. (۱۳۸۲). روش الگویی در تربیت اسلامی. مجله معرفت، (۶۹)، ص ۲۵-۳۷.
۲۵. قائمی، علی. (۱۳۸۱). دنیای جوان. تهران: سازمان ملی جوانان.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۲۷. کوچتکف و. د... (۱۳۶۹)، روان‌شناسی و تربیت جنسی کودکان و نوجوانان. ترجمه محمد تقی‌زاده، تهران: بنیاد.
۲۸. لثی واسطی، علی بن محمد. (۱۳۷۶). عیون الحکم و المواعظ. قم: دار الحدیث.
۲۹. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحار الانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۰. مصطفوی، حسن. (۱۳۶۰). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۳۱. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۲). تعلیم و تربیت در اسلام. قم: صدرا.
۳۲. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۹). نظام حقوقی زن در اسلام. تهران: صدرا.
۳۳. مطهری، مرتضی. (۱۳۹۰). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: صدرا.
۳۴. مهدویان فرد، راحله؛ اصغری ابراهیم آباد، محمد جواد؛ قناعت باجگیرانی، سونه. (۱۳۹۳). پیش‌بینی دلزدگی زناشویی از طریق همدم‌گزینی - دوری‌گزینی در دانشجویان زن متأهل. دانشگاه فردوسی مشهد. پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره، (۴)، ص ۱۲۲-۱۳۷.
۳۵. نوری، میرزا حسین. (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل. بیروت: مؤسسه آل‌البیت.
۳۶. هافمن، استفان جی. (۱۳۹۲). مقدمه‌ای بر درمان شناختی رفتاری نوین. ترجمه مهرداد فیروزبخت: تهران: انتشارات روان‌شناسی و هنر.
۳۷. یوسفی، ناصر؛ کریمی‌پور، بنت الهدی؛ امانی، احمد. (۱۳۹۶). بررسی مدل باورهای مذهبی،

سبک‌های حل تعارض و تعهد زناشویی با نگرش نسبت به خیانت جنسی، دو فصلنامه مشاوره کاربردی، (۱)۷، ص ۶۴-۴۷.

38. De Mamani, A. G, Tuchman, N, & Duarte, E. O. (2010), Incorporating Religion/Spirituality into Treatment for Serious Mental Illness, *Journal of Cognitive and Behavioral Practice*, 17, 348-357.
39. Falahati, Hanieh, Samavi, Abdolvahab, Javdan, Moosa. (2014). Studying the Relationship between Parenting Styles and Behavioral Problems in 3 to 6 Years Old Children. *American Journal of Life Science Researches*. Vol. 2, Issue 1, 186-193.
40. Kevin, S. (2010). The Role Of Religion In Therapy: Time for Psychologists the Have a Little Faith?. *Journal of Cognitive and Behavioral Practice*, 17, 393-400.
41. Lee, P. C., Niew, W. I., Yang, H. J., Chin-hung Chen, V., & Lin, K. C. (2012). A meta-analysis of behavioral parent training for children with attention deficit hyperactivity disorder. *Research in Developmental Disabilities*, 33, 2040-2049.
42. Libin, E. (2017). Coping Intelligence: Efficient Life Stress Management. *Front Psychol*, 8, p 302.
43. Mark K. P., Janssen E., & Milhausen, R.R. (2011). Infidelity in heterosexual couples: demographic, interpersonal, and personality-related predictors of extra dyadic sex. *Archives of sexual behavior*, 40, 971-982.
44. Raudino, A., Fergusson, D. M., & Horwood, L. J. (2013). The quality of parent/child relationships in adolescence is associated with poor adult psychosocial adjustment. *Journal of Adolescence*, 36 (2) , 331-340.
45. Renner, L. M. (2012). Single types of family violence victimization and externalizing behaviors among children and adolescents. *Journal of Family*, 27.177-186.
46. Robbins, Stephe P and Judge, Timothy A. (2015). Organizational behavior, Manufactured in the United States of America.
47. Santrock, John W. (2011) Life-span development, Published by McGraw-Hill, an imprint of The McGraw-Hill Companies, Avenue of the Americas, New York. Schaufeli, W. B.
48. Spector, P. (2006). Industrial and Organizational Psychology. New York: John Wiley & Sons, Inc.
49. Wilson, L. C., Rholes, W. S., Simpson, J. A., & Trans, S. (2007). Labor, delivery, and early parenthood: An attachment theory perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 505-518.